

Csizmadia Ervin

A demokrácia, Európa és a múlt öröksége

Makkai János és a két háború közötti magyar politikai gondolkodás

Az alábbi tanulmányban egy napjainkban elfelejtett gondolkodóról, Makkai Jánosról lesz szó. Az, hogy Makkai mégsem volt akárki, bizonyítja 2020 decemberében, Miskolcon megrendezett konferenciánk, amelyen történészek, szociálpszichológusok és politológusok értékelték legfőbb munkáját¹, e dolgozat szerzője pedig önálló kismonográfiában is méltatta az 1905 és 1994 között élő Makkai pályafutását. (Csizmadia, 2001).

Most e rendkívül gazdag munkásságnak mindössze egyetlen aspektusára koncentrálok: Makkai demokrácia-, múlt- és jelen-képére, arra, hogy ő hogyan értékelte a Horthy-korszakot megelőző dualizmust, illetve saját korát. Az már egy felületes rápillantás is mutatja, hogy nem volt túl jó véleménnyel az 1867-1918 közötti rendszerről. A könyveiből és cikkeiből vett idézetek bemutatásával az a célom, hogy rámutassak: egy újonnan berendezkedő politikai kurzus egyik első feladata, hogy képet alakítson ki az előtte lévő kurzusról, és attól a legtöbb ponton megkülönböztesse magát. A dolgozat utolsó részében kitérek a Makkai gondolkodásmódja és a mai jobboldal gondolkodása közötti átfedésekre is.

A demokrácia értelmezése

Voltaképp ő az egyik olyan teoretikus szerző, akinek írásain keresztül bepillantást nyerhetünk a korszak jobboldali radikális érvelésébe. Az első vonulat, amit hangsúlyozni kell elemzéseim kapcsán, hogy ő is reagál a korszak fő irányzataira, amelyek szerint a demokráciák elbuktak, s helyettük valami másnak kell jönnie. Bukásuk döntően három ok miatt következett be: 1. elveszítette tekintélyét; 2. Képtelen a társadalom tagjai számára követhető normákat nyújtani; 3. Nem tud megfelelő anyagi javakat sem szolgáltatni. Korai könyvében – *Germánia új utakon* - meg is fogalmazza: "virulens kapitalizmus nélkül nincs egységes demokrácia"

---

¹ Lásd erről: https://nepszava.hu/3103075_makkai-az-elfeledett-gondolkodo

(Makkai, 1932:17)². Ez a megállapítás kísértetiesen emlékeztet Friedrich A. Hayek gondolatára 1944-ből, miszerint "az egyetlen dolog, amit egy modern demokrácia nem képes összeomlás nélkül elviselni, az az, ha békeidőben kell lényeges mértékben csökkenteni az életszínvonalat, vagy ha hosszú távon stagnálásra vannak ítélve a gazdasági feltételek" (Hayek, 1991:271).

Márpedig a világháború után nemhogy nem javultak, de határozottan romlottak az életfeltételek, ilyen kiindulópontból pedig – vélte Makkai – lehetetlen fenntartani a liberális demokráciát. A polgári demokrácia a világháború időszakára elérte küldetésének csúcspontját, fejlődésének végső szakaszát, de utolsó időszakában intézményei megromlottak. "A polgári demokrácia valamikor azért jött a földre, hogy politikailag megvalósítsa a testvériség, egyenlőség, szabadság jelszavát, a liberális kapitalizmus pedig azért, hogy korlátlan lehetőséget adjon arra, hogy a legmegfelelőbb társadalmak gazdasági téren korlát nélkül működhessenek, a gazdasági harcban erősebb ember tehát uralmába vehesse a Föld javait" (Makkai, 1932:131). Az a fejlődési dinamika azonban, amely korábban jellemezte a liberális kapitalizmust és demokráciát, megállott; a szabad verseny és a gazdasági harc nem az egyenlőség, hanem a nyomor felé vitte az emberiséget.

Makkai a korabeli helyzetet a feudalizmushoz hasonlítja; ahogyan a feudalizmus intézményei is kiürültek és vezető osztályai oligarchizálódtak, úgy hasonló történik most is, hiszen "a demokráciából és a liberalizmusból új oligarchia született a Földre" (Uo.). S az analógiát tovább is veszi; ahogyan a középkor végén, úgy a két háború között is az államnak kell letörnie az oligarchiák hatalmát és felépíteni egy új rendet a romok helyén. Ezt az analógiát végül azzal fejezi be, hogy mindkét korszakban a nép fordul az államhoz és az állam segítségével próbálja megszüntetni a kapitalizmus és a demokrácia "eltorzult kinövéseit" (Uo.:132).

Amire itt érdemes felfigyelnünk, hogy Makkai – ellentétben más konzervatív gondolkodókkal – nem eszményíti a középkort, pontosabban nem a középkori társadalmi fejlődés belső mechanizmusa izgatja, hanem az a periódus, amikor a fejlődés eltorzul, megbicsaklik, a népi követelményekkel ellentétessé válik. Valójában az átmenet kérdései érdeklik; ahhoz keres történeti érveket, hogy hogyan lehet egy rossz ("népellenes") hatalmat és egy rossz berendezkedést egy jóval és hatékonyabbal felváltani.

---

² A továbbiakban csak Makkai könyveit jelzem külön. Ahol nem szerepel dátum, és az idézetek önmagukban állnak, ott Makkai újságcikkeiről van szó.

De természetesen Makkai "történetfilozófiája" nem merül ki a demokrácia és a kapitalizmus általános bírálatában. Elemzéseit igazán ott válnak érdekessé, amikor a magyar történelmi fejlődés – Bibóhoz hasonlóan – zsákutcásnak tekintett utolsó nagy periódusáról, a dualizmusról beszél.

A magyar liberális korszak: a dualizmus értelmezése

A dualizmus (1867-1918) időszakát nem akarta vagy tudta elemezni sem az a nemzedék, amely 1918-ban, a történelmi Magyarország összeomlásával; se az, amely 1919 augusztusa után az ellenforradalommal jutott hatalomra. A '20-as évek Magyarországon más feladatok (Magyarország szanálása és visszakapcsolása Európába) voltak a napirenden. Annak a kérdéskörnek nem a feltárására, hogy mi okozta a katasztrófát 1918-ban, majd milyen tényezők tették lehetővé a "régis rendszer" továbbélését a '20-as években csak a '30-as évek "nagy generációja" vállalkozott.

Makkai sem azért fordult a történelmi Magyarország problémái felé, mert történészként vagy történetfilozófusként érdekelte a téma. Hanem azért, mert – önmagát reálpolitikusnak gondolva – igyekezett megfejteni az egész történelmi jelenségkomplexum titkát, továbbá, mert el akarta kerülni, hogy a történelem még egyszer ismétlje magát. A logika nála tulajdonképpen egyszerű: ha a kiegyezés korának deformált társadalmi struktúrája és politikai rendszere felbomlásba vitte az egész konstrukciót; akkor egy, a liberális korszak restaurálására építő rendszere nem jelent megoldást. Ezért az új nemzedék tehetséges képviselőinek kíméletlenül le kell leplezniük a múltat, rá kell mutatniuk azokra a torzulásokra, amelyeket minden erővel el kell kerülni. És még valamit kell tenniük: meg kell keresniük a tiszta forrást, azt a mégiscsak föllelhető kiindulási pontot, ahonnét a reformáló szellemnek el lehet rugaszkodnia. Ez a pont Széchenyi és életműve volt.

Makkai múlt-értelmezése két fundamentális tételre épült. 1. Lényegében mindent meg kell változtatni a liberális korszak zsákutcás fejlődéséből; 2. Magyarország mindig szoros interakcióban volt Európával, mégsem sikerült az európai minták és normák belsővé tétele. Azaz a "nyugatkövetésben" is bekövetkezett egy súlyos torzulás. Makkai Európa-felfogását nem értenék meg a dualizmus Nyugat-felfogásának általa adott kritikája nélkül. Három területen gyakorolt erőteljes kiegyezés-kritikát. Az első a

mintaátvétel-mintakövetés, a második a politikai berendezkedés, a harmadik pedig a társadalmi viszonyok és következmények problematikája. Most csak a Magyarország nemzetközi beágyazódására vonatkozó nézeteit taglalom; a másik kettőt a későbbi fejezetekben ismertetem.

A mintakövetés kérdését Makkai lényegesnek tartja, de – nem lévén profi történész – nem tudja kellő mélységben megvilágítani. A mintaátvételt Makkai természetesnek tekinti. Az internacionális tájékozódásmódot a magyarság egyik alapvető orientációjának tartja, megállapítja, létezik egy ezzel ellentétes "ázsiai faji lelkünk" is (Makkai, 1942: 90). Előtte is ismert volt a magyar értelmiség reformkori angolszász (de főként amerikai) orientációja. De ahogyan Szekfű Gyula is megjegyezte a Három nemzedékben: egyedül Anglia tudott következetesen liberális lenni, mert kormányközpontú állam, míg a kontinentális államok vagy monarchiák története krízisek láncolata (Szekfű, 1935:87), úgy Makkai kiindulópontja is ez. A magyar liberális elit adaptálni kívánta a nyugati eszméket és intézményeket, de a sikeres mintakövetéshez hiányzott a kor színvonalán álló társadalom (Makkai, 1937:12). Ez a szempont persze nem új, hiszem az 1840-es évek konzervatív kritikájában (Dessewffy, Széchenyi) vagy a konzervatív liberalizmusban (Kemény Zsigmond) benne van. Tulajdonképpen "a társadalom kimarad az egészből" gondolatáról van szó, de ezúttal nem ideológiai felhangokkal, hanem társadalomstrukturális okokat említve.

Makkai a magyar dualizmus fő problémáját abban látja, hogy alapjaiban tér el a hazai társadalomszerkezet kapitalista átalakulása a nyugat-európaiktól, ahol a társadalomszerkezet már a kapitalizmus előtt átalakult és nivellálódott. A polgári demokrácia korszakában építeni tudtak erre az előzményre (Makkai, 1937:83), szemben Magyarországgal, ahol nagy társadalmi dezintegrálódás kíséretében történt a kapitalizmus kiépülése: a liberális elvek kétségkívül jelentkeztek, de nem volt egy olyan közeg, amelyiknek elegendő ideje és alkalma lett volna, hogy adaptálódjék a liberális versenykörülmények közé. Ez az a bizonyos tehertétel, amit Bibó István a társadalmi felszabadulás folyamatának elmaradásaként, a társadalom rendi hierarchiájának továbbéléseként ír le (Bibó, 1986/2:579); más szerzők pedig "színlelt" kapitalizmusként. Ifj. Leopold Lajos például azt írja: "vannak oly államok is, amelyek összetévesztésig hasonlítanak ugyan a tőkés-rendben termelőkhöz, csakhogy mégsem termelnek kapitalisztikusan s ha a jogi kategória kifejlődött is bennük, üres és idegen marad és gazdasági gyökere alig van" (Ifj. Leopold, 1917:96).

A '30-as években Makkai még nincs azon a felkészültségi szinten, hogy a dualizmus egész rendszerét afféle – mai szóval – globális nézőpontból vegye szemügyre. A háború utáni Európa című könyvében (amelyben a legtöbbet foglalkozik a liberalizmus korával és mulasztásaival) sem jut el a mintaadó és a mintaátvevő országok strukturális szerepének vizsgálatához. Nem érzékeli, hogy a sikertelennek tűnő kiegyezéskori politika mégiscsak a világgazdasági folyamatokhoz kapcsolta Magyarországot és beindította a modernizációs folyamatot. Makkai a nagy (mintaadó) és a kis (mintakövető) országok viszonyát leegyszerűsíti a monarchiára, illetve annak bizonyítására, hogy az egész rendszer – ismét Bibóhoz hasonló szó – hamis és hazug volt. Hazug, mert hamis illúziókat táplált a magyarságban a szabadság fogalmát illetően. A korszak liberális kormányai és politikusainak szemében "szabadság az, ha a városi elemek gyülekezési és politikai szabadságot élveznek, de hárommillió magyar paraszt föld és gazdasági lehetőségek hiányában az emberi nívó alatt vegetálhat".

A liberális párturalom kritikája

A liberális korszaknak két fő bűne van tehát. Egyfelől a liberális elvek felületes lefordítása, pontosabban a magyar viszonyokkal nem kompatibilis alkalmazása (lásd például a szabadság fogalmát); másfelől a liberális gyakorlat (az intézmények világa) végtelen lassú, merevsége. Azaz egy olyan közjogi szisztéma, amely ahelyett, hogy segítené az elveknek a magyar gyakorlatba való átvitelét, inkább akadályozza, doktrinerré teszi azt. A dualizmus azért volt számára "átkos", mert túlságosan párturalmi rendszer volt, amely szociális reformmunkára teljesen képtelen. De mielőtt áttérnénk a dualizmus politikai berendezkedésének Makkai által adott bírálatára, meg kell említenünk azt a felvetését, hogy a mintakövetésnek lehetnek előnyei is. 1936. május 8-i parlamenti beszédében azt mondja: Magyarország annak köszönheti fennállását, hogy a korszerű eszméket – a magyar viszonyokhoz asszimilálva – mindig átvette. De az előny csak akkor van meg, ha működik az asszimilálás is. E megjegyzés egyértelműen az 1936-os év közállapotaira vonatkozik; Makkai és nemzedéke úgy véli, a magyar történelem legfényesebb lapjaiba illően ők lesznek azok, akik a mintaátvétel és asszimilálás – a reformkor előtt létező – egységét helyreállítják. Mindezzel jelzi, rendkívül ambivalens a viszonya a reformkorhoz is. Láthatjuk, hogy klasszikus 19. századi konfliktus fogalmazódik itt meg, ha tetszik: liberálisok és fontolva haladók között. S mint ahogy a

reformkorban sem az volt a kérdés, hogy a Nyugattal vagy a Nyugat ellenében, hanem az, hogy milyen tempóban, menetrendben és a magyar viszonyokhoz igazítva – 1936-ban is ez a dilemma jelentkezett újból.

Makkai azért utasítja el az 1867 utáni korszakot, mert ekkor csökkent "nagyértékben" a magyar középkornak és újkornak az az asszimilációs képessége, amely "módját ejtette annak, hogy Magyarország külföldi nagy intézményeket magyarrá alakíthasson át". Azt az elviekben adódó előnyt tehát, amely "megóv bizonyos veszélyektől és lehetővé teszi, hogy azokat az eredményeket, amelyeket Nyugat-Európa egy-egy rendszer kitermelésével elér, mi kellő leszűrőssel és tapasztalatokkal vehessük át" – az 1867 utáni Magyarország nem használta ki. Ez hasonló felfogás, mint Bibóé. Az utóbbi szerint "A múlt század második felének magyar társadalma pedig a feudalizmusból éppen kibontakozni kezdett, ezen a fokon megrekedt, tehát egy szűken és részlegesen asszimiláló társadalom volt" (Bibó, 1986/2: 593). És abban is közel áll a két szerző álláspontja, hogy a gyér asszimiláció sem az egész közösséghez, hanem egyes kasztokhoz és csoportokhoz történt.

A dualizmusnak e sajátos mintaátvételre épülő időszakát a politikai berendezkedés és intézményrendszer állandósága és mozdíthatatlansága támasztotta alá. Ezt nevezte már a korabeli zsargon is közjogi szisztémának, amelynek lényege e kiegyezéssel létrejött államjogi konstrukció fenntartása. Ez a közjogi berendezkedés mindenekelőtt a pártrendszert deformálta. Ha ugyanis megkérdőjelezhetetlen a rendszer alapjellegetek (a Habsburg-Magyar Monarchiának) a fenntartása, akkor olyan pártok kellene, amelyek erre az alapkövetelményre épülnek. A dualizmusban persze voltak '67-es alapon álló ellenzéki pártok is; de a fő törésvonal a rendszer fennmaradását – kis megszakítással – menedzselő Szabadelvű és a dualizmus alapjait is erősen opponáló Függetlenségi Párt között húzódik. Bibó hamis realistákról (a status quo fennmaradásához minden körülmények között ragaszkodókról) és túlfeszült lényeglátókról beszél (Bibó, 1986/2:603–604). Bibó előtt egy évtizeddel Makkai "mindenáron való kormánypártiságról" és "szenvedélyekből táplálkozó ellenzékiiségről" ír. E két egymásnak feszülő tényező természetesen nem hasonlított például az angolszász kétpártrendszerre (domináns pártrendszer volt). A különbség kézzelfogható, hiszen Nyugat-Európában a pártok világnézeti, amelyek "egészséges módon váltogatták egymást a hatalomban és bizonyos mértékig egymáshoz csiszolódtak, mert a realitásokból, a felelősségből, a lehetőségekből, a kormányzásból a feleknek egyaránt

módjuk volt tapasztalatot szerezni". A magyar parlamentarizmus azonban csak örök kormánypartokat és örök ellenzékieket ismert, ahol mind a két fél monológokat mondott, miközben "a kormánypartiság gyakran egyre inkább szolgálalkúségbe süllyedt, az ellenzéki pedig egyre inkább irreális és romantikus játékká alakult át". Makkai két problémát lát ebben a nyugat-európaítól merőben eltérő, ráadásul a magyar belső követelményeknek sem megfelelő helyzetben. Az egyik, hogy voltaképpen nem is partok jöttek itt létre, hanem egymással szembefeszülő közjogi alakzatok. Ezáltal a liberális korszaknak egy fontos nyugati vívmánya, nevezetesen a világnézeti tisztázódás (egyáltalán a frontok megszerveződése) is elmaradt. A másik pedig az, hogy a közjogi (és gyűlölködésig menő) harcok éppen hogy nem segítették megoldódni a magyarság nagy problémáit.

Makkai egy további teherátételét is megállapította a világnézeti alapozottság híján való dualizmuskori partrendszernek. Ez pedig a politikus, mint egyéniség felértékelődése az elvek rovására. Ez megint csak az angoltól vagy a franciától eltérő vonás: "a közéleti atmoszférát igen sokszor nem az elvi ellentétek élessége, hanem a vezető politikusok dinamikája szabja meg". Érdekes azonban, hogy itt Makkai megelégszik azzal a magyarázattal, hogy "individuális nép vagyunk", és nem keres komolyabb választ is e jelenség értelmezésére. Ám valószínűleg ez nem a véletlen műve: a politikus személyiségjegyeire építő politikai közélet Nyugat-Európában is a múlt század közepétől formálódott ki. Makkai nem vette észre, hogy elvi identitásra csak komoly társadalmi szervezettségű tömegpartok tehetnek szert, ellenben a kiegyezés korszakában ilyen partok Magyarországon nem voltak. A nagy politikai személyiségek azért képviselték a partverseny dinamikáját, mert a liberális korszak egyetlen partja sem rendelkezett másfajta (szervezeti vagy ideológiai) erőforrással.

Persze azért Makkai is tudta azt, hogy egy olyan korszakban, mint a dualizmus (s amelyről ő maga is megállapította, hogy egy közjogi konstrukció stabilizálására épül) csak bizonyos típusú partok és kormányzati modell alakulhat ki. Az okot az alkotmányos fejlődés sajátos magyar válfajában találja meg. Nevezetesen az uralkodó személyében és különleges jogosítványaiban. "Aki nem látja be – írja –, hogy 1867-től 1914-ig egyetlen magyar királyi kormány volt, amely alulról bukott meg, 1905-ben a koalíciós választásokon, az homokba dugja a fejét és a tényekről nem vesz tudomást. Az összes kormányainkat a király bölcsessége bocsátotta el annak idején és ő hozta az újabb uralkodó rendszereket, aminek következtében Magyarországon a politikai

váltógazdálkodás nem fejlődhetett ki 70 éven keresztül". Ezt a körülményt Makkai azért tartja szerencsétlennek, mert akkor még "megvoltak a szociológiai okok és lehetőségek arra, hogy a polgári társadalom valóban pártokat alapíthasson, individuális módon éljen és a maga véleményét a gazdasági és szociológiai problémákkal szemben nyíltan kifejtse".

Ez az érvelés azonban ellentmondásban van Makkainak azzal a véleményével, miszerint a nyugatias életforma átvételekor nem volt Magyarországon a kor színvonalán álló társadalom. A váltógazdálkodás-hiány tehát abból a hatalmi felismerésből is táplálkozott (a közjogi status quo fenntartásának követelményén túl), hogy a társadalmat csak felülről lehet organizálni és nem lehet kitenni a váltógazdálkodás hullámainak. Gyakorlatilag a sajtóságos magyar körülményekből fakadó államközpontúságról van szó, amelyet a magyar liberalizmus történetének monográfusa is kimutatott (Balla, 1926). Sokakkal egybehangzó véleménye szerint a felülről organizált pártverseny és politikai rendszer oka abban a tényben keresendő, hogy a magyar társadalom atomizált, szervezetlen és semminemű kompakt egység nincs benne (Balla, 1926). Azt a Makkai által (és például Bibó által is) sokszor felvetett problémát, hogy a magyar társadalom kiegyensúlyozatlan, nem a társadalom maga, hanem az állam (a liberális állam) próbálta, nem kis mértékben mesterséges eszközökkel megoldani.

Eljutottunk tehát – bár más oldalról – a politikai közösség gondolatához, s meg kell állapítanunk: nyugati típusú, egységes, félelmi pszichózissal nem terhelt politikai társadalom nem létezett Magyarországon. Makkai azonban úgy vélte: ha akkor, amikor Nyugat-Európában virult a liberális demokrácia, Magyarországon (Tisza Kálmántól) mégis csak párt-totalitás lehetett; akkor a két háború között (a diktatúrák és autoriter rendszerek korában) már nem is célszerű használni a régi liberális-demokratikus pártszisztémát. Míg a mintaátvétel és a politikai rendszer kapcsán azt mondhatjuk, hogy véleménye – bár összességében negatív volt – tartalmazott "engedményeket"; a leglesújtóbb véleménnyel volt a társadalmi állapotok és következmények tekintetében.

Először is azért, mert a magyar társadalom a liberális politika időszakában elnemzetietlenedett. Ez a gondolat egyáltalán nem újszerű és meglepő, hogy Makkai tudomást sem vesz azokról a szerzőkről (például a liberális Beksics Gusztávról), akik az 1890-es évektől kezdődően a nemzeti elv erősítésének szükségességét hangoztatják a liberalizmus rovására. Makkai számára azonban a liberális korszak nagy kompakt egész,

s messze nem fordít elegendő figyelmet a belső csatározásokra. Így például írásaiban nincs nyoma annak, hogy a két háború közötti keresztény nemzeti irányzatok szellemi-ideológiai elődeit azonosítaná, programjaikat és ténykedésüket elemezné. Ehelyett általában elnemzetietlenedőnek minősíti az egész időszakot, azt sugallva ezáltal, hogy ő és nemzedéke szembesült először azzal a kihívással, hogy nacionalista politikai irányt kell venni.

A politika és a magyar társadalom

Ne felejtsük el: Trianon sokkja Makkait épp így fogságában tartja, mint az idősebb politikusnemzedéket. Az ő számára is alapkérdés: miért következett be az ország megcsönkítése? Erre a kérdésre pedig azt a választ adja: döntően az elhibázott nemzetiségi politika miatt. Ez a politika – írja – két vonatkozásban is bűnös volt. Általában a nemzetiségek irányában; illetve az egyes nemzetiségek felé. "A kiegyezési korszak legnagyobb mulasztása az, hogy a magyarság és a nemzetiségek között semmiféle konkrét és rendezett viszony nem tudott kifejlődni... A magyar társadalom úgyszólván semmi különbséget nem tett nemzetiségek és nemzetiségek között" (Makkai, 1937:17). Nem tudta például világosan megkülönböztetni a szláv népek (tótok, horvátok, vendek, ruténok stb.) valamint a szerbek és románok államon belüli helyzetét. Makkai azzal vádolja a dualizmust, felszínes sovinizmusával lemondott arról, hogy nemzetiségeit a népoktatáson és az általános hadkötelezettségen túl is "foglalkoztassa". Megelégedett azzal, hogy "tűrhető magyar állampolgárokat" neveljen belőlük és – magyarrá tegye őket. "Mi nem hisszük azt, hogyha nincs is világháború, a történelmi Magyarország lakosságát teljesen magyarrá lehetett volna tenni és nem hisszük azt sem, hogy a harmincmillió magyar ábrándja megvalósítható lett volna; ellenben hisszük azt, hogy a világháború elvesztése ellenére megtarthattuk volna a magyar állam keretein és határai belül nemzetiségeink egy részét egy megfelelő nemzetiségi politika idejében való alkalmazásával" (Makkai, 1937:19).

Makkai János valójában korának ama felfogását hangoztatja itt, hogy az előző korszak minden intézménye, eljárása, osztálya és rétege elvetendő, ami formális vagy informális hatalmi szerepet játszott a kiegyezés után. Az informális hatalmi szerep legalább annyira fontos, mint a formális, hiszen a reformjobboldal harca kétfrontos a '30-as évek közepétől: egyfelől a hivatalos-intézményesült hatalmi világ ellen (ezt

könnyebbnek látszott megtörni); másfelől a kevésbé látható, rejtett érdekkörök (sokszor a zsidósággal azonosított), hálózatok ellen.

Nagyon lényeges volt e harc történeti megalapozása, például azáltal, hogy a marxizmust és a kapitalizmust a dualizmus korától egymáshoz közelállónak nyilvánította. A két háború közötti keresztény nemzeti gondolatban egyértelmű a tőkés alapokon álló liberalizmus és a tőkeellenes marxizmus szövetségének posztulálása (Makkai, 1937:84). Harcolni pedig azért kell ellenük (s a kormánynak 1935-36-tól azért kell új munkáspolitikát hirdetnie), mert ezen osztályok a régi (kiegyezési korszaknak megfelelő) értelemben nyugatosak, nem pedig úgy, ahogy ezt a "korszellem" megkívánja.

Makkai – Erdei Ferenc előtt jó néhány évvel – bevezeti a kettős társadalom fogalmát. Azzal vádolja az 1867 utáni időszak politikai elitjét, hogy örököül hagyta az utókorra a liberális (versenyképes) és a patriarchális (versenyképtelen) társadalom egymás melletti (alatti) rendjét. Az előbbi már megtanulta a gazdasági önállóságot és alkalmas a piaci versenyre, az utóbbi ellenben "még a középkorban él". Ez a kiegyensúlyozatlan társadalom Európában is egyedülálló, de egyedülálló volt évtizedekkel korábban is, csak az akkori kormányok nem néztek szembe ezzel a problémával.

A deformált és korlátozott európaizálódás történeti trendjeinek kimutatása azért fontos tehát Makkai számára, mert ezen az íven keresztül, tudja bemutatni: a '30-as évek meghirdetett reformjai nem rögtönzések, hanem felelős történeti, szociológiai, gazdasági tanulmányok tapasztalataiból levont következmények. A kiindulópontja az a láncolatba fűződő 1918 előtti liberális és 1919-1931 közötti konzervatív kormányok egyike sem tudta – magyar történelmi értelemben – európai pályára állítani az országot. Természetesen mindegyik megpróbálkozott ezzel, de a legtöbbjük azért bukott el, mert a külső mintát szolgálóbban alkalmazta a kellenél.

„Tizenöt évvel ezelőtt – írja az Új magyar rendszer és Európa című cikkében – a magyar ellenforradalmárok még alig ismerték fel azt az igazságot, hogy Magyarország nem sziget a népek tengerében és ilyenformán aligha léphet radikális új utakra, aligha foghat hozzá egy olyan életberendezkedéshez, amely merőben ellentétes az európai fogalmakkal, mert hiszen ahhoz túlságosan kicsiny nép és ország vagyunk, hogy mi mutassunk utat Európának és mi alakítsunk ki új életformákat először az európai népek között. Többízben kifejtettük már ama nézetünket, hogy az 1920-as években a bennünket

környező Európa úgyszólván minden téren ellentétes felfogásban élt az ellenforradalmi Magyarországgal.

A mai jobboldal és az Európa-értelmezési örökség

Végezetül a fentiek alapján három rövid következtetést vonnék le.

1. A mai magyar jobboldal hasonló módon kezeli a számára egyre fontosabb Európa-problémát, mint ahogyan azt Makkai János tette. A 2010 előtti korszakra úgy tekint, mint ahogy Makkai tekintett a dualizmusra, s amiként Makkai elveti a dualizmus korának egyoldalú mintakövetését, úgy veti el a magyar jobboldal a 2002-2010 közötti időszak Nyugat-politikáját.

2. A mai jobboldal ugyanúgy az aktuális párturalmi rendszer meghaladását tűzte ki célul, mint ahogy a maga idejében Makkai. Az elképzelés lényege, hogy a „korlátlan” pártverseny nem hoz létre közjót, tehát a közjó képviselőre „ki kell emelni” egy ágenszt, amely igazán amolyan pártok feletti pártként funkcionál.

3. A mai jobboldal épp úgy elutasítja a társadalom megörökölt atomizáltságát, mint ahogy Makkai tette ezt a 30-as években. A Fidesz az atomizáltság ellenében a nemzet és a közösség politikáját igyekszik felkínálni.

A két koncepció közös eleme, hogy egy adott nemzedéknek (napjainkban a jobboldalnak) történelmi feladata, hogy megszüntesse a politikai viszonyoknak azt a *deformáltságát*, ami érkezésükig jellemző volt. Ahogy az SZDSZ, mint generáció képviselte a rendszerváltás, úgy a Fidesz, mint generáció a rendszerváltást követő újabb rendszerváltás programját. Hatékonyságának magyarázata e generációs tényezőben (is) keresendő.

Mindezzel egyetlen szót sem ejtettem arról: jó-e mindez? Nem ejtettem, mert céloom egészen más volt, az, hogy rámutassak a mai jobboldal gondolkodásmódjának gyökereire. Mindezzel viszont állást is foglalok abban a kérdésben, hogy vajon, amit a mai jobboldal képvisel, az mennyiben *új* jelenség illetve mennyire *régi*. Egyre többször olvasom, hogy (persze mint diktatúra) új. A mellett, hogy a diktatúra megnevezést pontatlannak tartom, a magam részéről a mostani jelenségeket én egy szemléleti folytonosság felől értelmezem. A Fideszt megelőzően is fontosnak gondolom a folytonosság-tézist az 1990 utáni magyar politikában. (Gradwohl-Marián-Szabó, 1998) Márpedig az Európához való viszonyt illetően kimutatható

egy erős folytonosság az egyoldalú mintakövetés *elvetésében* (persze a jobboldalon). Ezt a jobboldali gondolkodási folytonosságot célszerű ismerniük azoknak is, akik egyszerűen csak jobban akarják érteni, hogy a mai jobboldal miért gondolkodik úgy, ahogy.

Irodalom

Balla Antal (1926): A liberalizmus történelme. Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Bibó István (1986): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In uő: Válogatott tanulmányok 2. kötet Magvető Kiadó

Csizmadia Ervin (2001): Makkai János. Új Mandátum Kiadó

Gradwohl, Paul – Marián Béla – Szabó Ildikó (1998): A folyamatosság forradalma avagy a Kádár-korszakhoz való viszony szerepe a magyar politikai közgondolkodásban. Politikatudományi Szemle, 2. 5-26.

Hayek, A. Friedrich (1991): Út a szolgáshoz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Ifj. Leopold Lajos (1917): Színlelt kapitalizmus. In Elmélet nélkül: Gazdaságpolitikai tanulmányok. Benkő Gyula Könyvkereskedése

Makkai János (1932): Germánia új utakon. Budapest-Pécs: Danubia Könyvkiadó Rt.

Makkai János (1937): A háború utáni Magyarország. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

Makkai János (1942): Urambátyám országa. Singer és Wolfner

Szekfű Gyula (1935): A három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda